

Gazdák és mesteremberek pusztulása.

Írta: KENÉZ BÉLA.

Akár az iparos osztály, akár az őstermelő népesség tagozódásának alakulását szemléljük, gondolkodóba ejt a maguk kenyerén élők, az önállóan dolgozók számának apadása, amit Egyesületünk egyik illustis igazgatója is szóvá tett az Erdélyi Múzeum-egyesület ezidei brassói vándorgyűlésén. *) Mielőtt belefognék e mindenképen sajnálni való jelenség okainak és következményeinek egészen rövid előadásába és e baj ellen orvosságot ajánlanék (ez utóbbiban – t. i. a segítség módjának a megállapításában – s általában az élet valóságos követeléseinek kielégítésére törekvésben látván a társadalmi tudományok igazi célját), szükségesnek ítélem egy-két oly adat felsorolását, amely pontosan megmutatja e betegség mértékét. Hiszen igaz, hogy mindnyájan, akik városban élünk, s különösen akiknek módunkban volt közbötlén közelből nézni a tülekedést az állami vagy városi hivatalokban megüresedett helyekért szomorúan tapasztalhattuk, mint versenyeznek egy-egy hivatalszolgáért, egy-egy kapusi »állás«-ért, a »biztos«, de függésbe juttató kenyérért az önálló, de mesterségükre ráunó, magukban többé nem bízó mesteremberek. Lehetetlen nem látni, mint igyekeznek az őstermelő vidéken elhelyezett gyárakban alkalmazást találni olyanok is, akiknek egy kis földcsékjük van. A magunk szemével láthatjuk ezt a keserves átalakulást, de a baj nagyságáról a maga teljességében még sem lehet fogalmunk. Ahol a társadalom egész testét átfogó jelenségről van szó, ahol az emberek tízezreinek életsorsát kell megfigyelni, ott az egyed a maga tapasztalásával az egésznek csak kis részére vethet egy-egy – minőségileg tagadhatatlanul értékes – fény-

*) Dr. APÁTHY ISTVÁN: A nemzetalkotó különbözésről. Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. augusztus-szeptemberi szám, 611. 1.

sugárt, de a tömegesen fölvonuló jelenségek valóságos fontosságát csak a társadalom szemével: a statisztikával láthatjuk át.

Mit mutat hát a statisztika először is a mesteremberekről? Azt, hogy az önálló vállalkozók száma (gyárost és mesterembert egybefoglalva) tíz esztendő alatt 342,000-ról 349,000-re nőtt. Ez 7000 főnyi gyarodás volna s ellentmondana a mesteremberek fogyásáról hirdetett tételnek. Igen ám, csakhogyan ebben a számban a gyárosok is benne vannak, s. ha a részletek vizsgálásába megyünk, megdöbben a tipusos kisipari jellegű vállalkozóknak, az igazi mesterembereknek pusztulása. Kovács, lakatos, puskaműves, fazekas, pipás, kádár, bodnár, esztergályos, fésűs, szitakötő, tímár, szíjgyártó, nyerges, kötélgyártó, szűcs, kalapos, sapkás, czipész, csizmadia, gombkötő, takács, paszományos, kékfestő, molnár, mészáros, mézesbábos, gyertyamártó, szappanos, ötvös, rézműves kevesebb volt az utolsó népszámláláskor, mint tíz esztendővel azelőtt. Egyedül a takácsok több mint hatezerrel, a molnárok ötezerrel, a czipészek és csizmadiák pedig majd kétezerrel fogyatkoztak meg, s ugyanennyire rúg a kádárok és bodnárok vesztesége is; az imént felsorolt összes mesterségekben pedig 23.000-rel volt kevesebb önálló iparúzó 1900-ban, mint 1890-ben, pedig – ha csak az összes népesség növekedését vesszük is alapú s nem akarunk a keresők, különösen pedig az iparban foglalkoztatott keresők gyarodásának mértékével mérni – legalább 16.000-rel kellett volna szaporodniuk, ha e mesterségek fennmaradásának és fejlődésének akadályok nem állják vala útját.

23,000 önálló életpálya elvesztése csak ebben a néhány nemrég még erős és büszke czéheket alkotó iparágban! Pedig – hogy a kereskedők nyelvén beszéljünk – veszteségszámlánkat itt még nem zárhatjuk le: ha a jövő fejlődés irányát akarjuk tekintetünkkel nyomon követni, azt kell jóslnunk, hogy – csekély kivétellel – ezentúl sem fognak szebb napok virradni a most megnevezett mesterségekre, sőt még egy-két más mesterségre sem (órás, kosárfonó, szabó, papucsos, hentes stb.). El van vágva fejlődésük fonala s végzetük – legalább kisipari formában – betelt, mert a mestereknél, akiknek helyébe lépni majdan hivatottak lennének, kevesebben vannak immár bennük a legények meg az inasok: száz önálló iparosnak már csak 57 legény s mindössze 31 inas osztozik a

mesterségében, és, például. 58.000 cipész- és csizmadiamesterünk már csupán 25.000 legényt tart és nem egészen 19.000 inast nevel.

Nem túlzás hát azt állítanunk, hogy a mesteremberek napja leáldozóban van. És ha méltán panaszkodhatunk az iparban az önállók fogyásáról, vajjon mit várhatunk a mezőgazdaságtól, amelyet MÉLINE szerint az ipar »detronizált«? A foglalkozási statisztika adatai csakugyan azt mutatják, hogy tíz esztendő alatt majdnem 80,000-rel lett kisebb a gazdák száma. Igaz, hogy nem is számíthatunk a birtokos osztály tagjainak az összes népességével fölértő szaporodására a föld területének változhatatlanságánál*) és jogi megkötöttségénél fogva, de az eldarabolódás gazdasági határainál fogva sem (amennyiben t. i. az egy személy tulajdonában lévő földbirtok területét a gazdasági élet törvényei nem engedik egy bizonyos határ alá szállani). Azonban a már meglévő életpályák tömeges elsorvadása komoly társadalomgazdasági bajok mutatója, amelynek intését annál inkább meg kell szívlelnünk, mert ugyanezen idő alatt mezőgazdasági népességünk legbizonytalanabb és legmostohább sorsú eleme, a birtoktalan mezőgazdasági napszamosok serege, több mint 170,000-rel szaporodott. (Még szerencse, hogy nálunk a mezőgazdasági munkásosztályt sem lehet teljesen vagyontalannak tekinteni: minden második munkáscsaládnak van – már olyan, amilyen – lakóháza, s a Dráván túl is, ahol a viszonyok kedvezőtlenebbek, minden harmadik-egyedik munkáscsalád a maga hajlékában lakik.)

A gazdák és mesteremberek e fogyása mellett említést kíván, bár egészen különös természetű és – mert mélyen gyökerező körülmények tökéletes átváltozásában találja okát – meg sem is állítható az eleinknél oly kedves halászmesterség hanyatlása a régi, kisipari formában. Egész sereg okirat bizonyítja, hogy a magyarok már az Árpádok korában nemcsak kiterjedt természetes halászatot, de mesterséges haltenyésztést is űztek.

*) Ámbár e változhatatlanságot sem lehet teljes határozottsággal állítani ott, ahol a földművelés még mindig jelentékeny területeket hódít el s teszen termővé. Nálunk pl. csak az utolsó 10 év alatt (1896-1905) több mint egy félmillió hektárnyi területet csapoltak le.

FÖLDES-ben*) hosszú sorát találjuk a halászat hajdani nagy jelentőségét megvilágító adatoknak. (I. MÁTYÁS alatt pl. törvényesen meg volt állapítva a halász hálók helyének, a halastavak és folyók halászati jogának az értéke.) HERMAN Ottó-nak halászatunkról írott remek munkájában olvashatjuk egyebek közt a BARCSAY nemzetség konyhamesterének 1622-ből való szakácskönyvében harmincz magyar halfajból 189 féle étel készítési módját: jelöl a halétek kedveltségének és ezzel együtt mindenestre a halászmesterség fejlettségének. És ugyancsak önála más helyen is**) meg van írva, hogy csak magának Szegednek a XV. században 4000 halászmembere lett volna, holott az 1890. évi népszámlálás már nem egészen 1400 halászmestert talált az ország területén s tíz év múltán már ebből a számból is hiányzott 300. A legények pedig ebben a mesterségben is kevesebben vannak a gazdáknál vagy háromszázzal, s így ezután még folytatódik a hanyatlás, ez a közhasználatú édes vizek haltömegének fogyásával együtt európaszerte tapasztalható jelenség. Az ipar fejlődése a vizek beszennyezésével, duzzasztók, zsilipek létesítése által a halak szabad közlekedésének megakadályozásával, a folyamhajtás emelkedése a halak megzavarásával jár; a folyamszabályozások, lecsapolások, talaj kiszáritások pedig a halak ivásának és táplálkozásának kedvező ártereket és mocsarakat szüntették meg.***) így megfogyott a zsákmány s vele együtt a jelentősége is emez ősfoglalkozásnak, amely a régi, kisipari formában föl sem támad többé; itt is a nagyobb tőkájú vállalatoké a tér; a kisemberek legfőljebb társulatokba verődve boldogulhatnak.

Mindezek után túlzás nélkül beszélhetünk a gazdák és mesteremberek fogyásáról. Sőt az önálló iparúzóik száma még kisebb annál, amit a népszámlálás kimutat. Mert ugyancsak a népszámlálásnak e kérdésben bizonyára jóval a valóság mögött maradó adatai szerint több mint 10.000 olyan mesteremberünk

*) FÖLDES: Adalékok Magyarország árstatistikájához: 1200-1800. Közgazdasági Értekezések, I. kötet. Budapest, 1902.

**) HERMAN OTTÓ: A halgazdaság rövid foglalata. A Kir. Magyar Természettudományi Társulat kiadványainak XXXI. kötete, Budapest, 1888, 14. 1.

***) LANDGRAF JÁNOS, *Halászat*. Magyarország földművelésügye. Kiadja a földművelésügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1896.

van, aki »idegen számlára« dolgozik, akit tehát a szó igazi értelmében önállónak nem tekinthetni s akit a műhelyben dolgozó mesterlegénytől épen csak bizonyos külső munkafeltételek – a mesterség üzésének helye, bérfizetés módja – különböztetnek meg, v még pedig sokszor nem épen javára, mivelhogy hivatalosan önálló számba jön, s így vele szemben nincs meg az az ellenőrzés, amelyet a gyárakban az ott dolgozó munkások egészsége érdekében a munkásvédelmi közigazgatás végezni köteles. A »sitzmunka« gyűlöletes voltát a munkásság szemében egyrészt épen ez magyarázza meg, valamint azt is, hogy azokban a mesterségekben, amelyekben az idegen számlára dolgozás legszokásosabb, a munkabeszüntetők követelései közt nem egyszer fordul elő a szakítás ezzel a rendszerrel.

Az önállók e megfogyásának láttán önkénytelenül elénk tolul e kérdés: mi hát az oka sorvadásuknak? A mesteremberek pusztulásának oka, a legrövidebben kifejezve, az, hogy – tömeges fogyasztásra szolgáló cikkekben – a nagyban való termelés olcsóbb, mint az árúk kicsinyben való előállítás. Gépek alkalmazását és kellő kihasználását meg a munkamegosztást csak a nagyban való termelés engedi meg. Az építkezés, berendezés, igazgatás arányosan kevesebbe kerül itt; a nagy tőke olcsóbban veszi a nyersanyagot s egyes kereskedői szervezetével biztosabban találja meg kész áruí vevőit. A nagy tömegben való szállítás olcsóbb; bizonyos, a gyártáskor előálló melléktermények és hulladékok a kisiparosra nézve veszendőbe mennek, holott nagyban egészen jó áron elkelnek stb. A kedvezőtlenebb körülmények között, nagyobb önköltséggel termelő kisiparos így leszorul a piacról, s egészen érthető a termelésnek amaz iránya, amelyet ipari központosításnak szokás nevezni s amely sok kicsiny műhely romjain vállalat-óriásokat emel. Egy félszázad előtt az Északamerikai Egyesült Államok egy-egy vasipari vállalata átlag 53 munkást foglalkoztatott, ma 333-at, vagyis hatszor annyit. A német birodalomban azalatt a 13 év alatt, amely két ipari statisztikai adatgyűjtés közt eltelt, a segéd nélkül dolgozó iparosok száma megfogyott, a több mint 50 munkást foglalkoztató iparosok segédeinek száma majdnem megkétszereződött. Nálunk, láttuk, az utolsó tíz esztendőben az önálló iparúzóok száma a tipusosan kisipari jellegű mesterségekben megapadt, sőt, egészben véve is, csak hétezerrel nőtt, bár ugyanazon idő alatt a

munkások több mint kétszázezer fővel szaporodtak. Sőt ez a központosító törekvés, amely sok kicsiny műhely helyett kevés, de hatalmas gyártelep dolgává teszi az ipari termelést, az iparúzők elhelyezkedésére is rányomta a bélyegét: a Magyar Birodalom 71 vármegyei törvényhatósága közül csak 14-ben, és a 31 városi törvényhatóság közül is – holott pedig ezek volnának az ipari élet központjai – csak 14-ben emelkedett némileg az önálló férfi iparosok abszolútus száma, az összes többi törvényhatóságokban ellenben számuk mindenütt megcsökkent, rendszerint több százal, sőt néhány vármegyében több ezerrel is*). És a húsznál több segédszemélyt alkalmazó iparvállalatok egyharmadrésze Budapesten és a gazdaságilag a székesfővárossal egységes egésznek tekintendő szomszédos községekben (Újpest, Rákospalota, Csepel, Budafok, Erzsébetfalva, Soroksár, Kispest) tömörül.

Ennek a nagyban való termelésre és ezzel természetesen a munkáskezek sűrű csapatainak egy-egy üzemben foglalkoztatására irányuló törekvésnek tehát az üzemi költségek csökkentése volt a rugója, amely óriási új vállalatok megteremtése mellett egyes már meglévő üzemek kibővítésére is csábított, mivelhogy a befektetett tőke és az általa szült eredmény nem egyszerű arányban állanak egymással: a tőke hatása mintegy hatványra emelten jelentkezik a termelésben.***) Ez a törvény, amelyet MARSHALL után a növekvő hozadék képessége törvényének (law of increasing returns) nevezünk, ez ásta meg a legtöbb mesterember sírját, és, ha föltétlen és általános érvényességű volna, egy kézlegyintéssel elintézhethők a kérdést, átengedvén a mesterembereket megmásíthatatlan végzetüknek. Csakhogy, szerencsére, vannak mesterségek, amelyekben a termelés gyári módja lehetetlen, ahol a tőke termelés-hatványozó ereje vagy egyáltalában nem érvényesülhet, vagy csak bizonyos határig.

*) Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. 2. köt. Budapest, 1904. 18. 1.

***) ENGEL-ben, a Sachs. Statistische Zeitschrift 1856. évfolyamában a 146. lapon olvashatjuk, hogy, ha a pamutfonónak csak ezer orsója volt, egy tallér befektetési tőke 17 ezüstgarast termelt évenként, 12.000 orsóval azonban már 36 ezüstgarast. (Idézte ROSCHER-ben: Nationalökonomie des Handels u. Gewerbeleisses. Stuttgart, 1892. 541. 1.)

Mert hát itt se nőhet a fa az égig, s bizonyos határon túl vége a tőke varázslatos erejének az ipari termelésben is. Hisz még a pamutfonásról is, amely pedig a végtelenig növeszthető iparágak tipusos példájaként él a köztudatban, azt mondják angol szakemberek, hogy 30.000 orsón túlmenő szaporítás már nem csökkenti a gyártási önköltségeket.**) Sok mesterségünk hanyatlása nem gyökerezik tehát a gazdasági élet kérlelhetetlen törvényszerűségében, hanem egészen más okokban. Így egyebek közt abban, hogy a tőke okozta változás hirtelen szakadt rá a kisiparosra s nem juttatott neki időt az átalakult viszonyok közé való beilleszkedésre, pl. műhelyének fokozatos kibővítésére, vagy mesterségének oly irányban való különlegesítésére, amelyen vele a gyáripar nem tud megbirkózni. Sajnos, ezek közt az okok közt kell megemlékeznünk a maradiságról, meg a tudatlanságról is. Meg nem értve az új idők lelkét, a kisiparos nem halad a korrallal, csak csügg a régin s űzi a mesterséget, ahogy apjától meg nagyapjától látta, homályos sejtelmével és folytonos emlegetésével annak, hogy valamikor jobb dolga volt a mesterembernek. Az újabb műszaki fogásokat nem ismeri, vagy, ha tudomást szerez is róluk s kedve volna velük élni, nem teheti, mert tőkéje nincs, kisipari hitelünk pedig szervezetlen, így aztán az újabb világ szokásaiból legföljebb a fölületességet tanulja el. Mestersége hanyatlásába – bizonyos fatalizmussal – egészen beletörődik; ha pénzhez jut, nem annak emelésére fordítja, hanem földet szerez s azon dühösen gazdálkodik, persze megint csak mesterségének kárára.***) Ha mégis elfogja a bánat nem annyira a maga, mint a haza sorsa miatt, siet azt borba fojtani s, bár írni, olvasni alig tud (80.000 mesterember, az összes önálló iparúzóknak több mint egyötöde írástudatlan!) poharazás közben a honmentő eszméknek vége-hossza nincs, de a mesterség szakkérdéseit megvitatni soha sincs se idő, se al-

*) ROSCHER i. h.

**) E sorok írója ismer egy a természettől csodálatos mintázó és díszítő tehetséggel megáldott mesterembert, aki nem győz a megrendeléseknek eleget tenni, de azért kapálás idején inasaival (legényt nem tart, hogy az égetés titkát el ne lessé) földcsékjére vonul, napestig kapál s megment vagy három három korona napszám-bért, holott mesterségében könnyű szerrel tízannyit kereshetne.

kalom. Ha aztán a műhelyben sehogy se boldogul s egészen kivesz belőle a bátorság, fűhöz-fához kapkod egy kis »biztos kenyérű« hivatalsszolgai állásért, vagy más hasonló jóért.

Ezeknek a keserű igazságoknak a fölemlegetésével világért sem akarom megbántani a tisztos kisiparososztályt, amelynek pusztulását senki se nézheti fájóbb szívvel, mint jómagam. De nem lehet szemünket behunyni a mesteremberek ezen typusa előtt sem, mikor hánytorgatjuk a hanyatlás okait, amelyek bizony sok szálból vannak öszeszöve. Egyike ezeknek a szálnak a mesterembert társadalmi téren lenéző fölfogás is, - ez persze már a kisipar gazdasági tönkjének láttán alakúit ki - amelynek következése, de egyúttal oka az a sajnálatos dolog is, hogy inasnak csak a tanulásra alkalmatlan, legselejtebb részét adják a fiataliságnak, s amely fölfogás virágzó műhelyek gazdáit is arra készíti, hogy egy gyermeküket se neveljék mesterségükben utódaiknak. Így akárhányszor magva szakad évszázados múltú kisipari üzemeknek.

A gazdák pusztulásának főokát abban a szintén sok szálból szőtt jelenségben találhatjuk meg, amelyet mezőgazdasági válságnak szokás nevezni. Olcsón termelő új államok megjelenése a világpiaczen, s ennek következtében a gabona árának hanyatlása, teremtették meg főképen ezt a bajt, mely a múlt század utolsó évtizedeiben Európaszerte fölüttötte fejét s amelyet nálunk még súlyosabbá tettek a kilenczvenes évek rossz termései, a phylloxera, az 1894. évben kitört sertésvész, a mezőgazdasági hitel és értékesítés szervezetlen volta és különösen mezőgazdasági termelésünknek jóformán csak a szemtermelésre szorítózkodó egyoldalúsága. Ez az egyoldalúság főleg az ötvenes és hatvanas években fejlődött ki, amikor t. i. a vasutak kiépítése könnyebbé tette a gabona szállítását külföldre s gazdáinkat a krímiái és olaszországi háborúk által fölszökötött gabonaárak arra buzdították, hogy az állattenyésztés céljait szolgáló szűz legelők egy részét és részben a rosszabb réteket is föltöressék, végtelen kárára nemcsak állattenyésztésünknek, de önnönmaguknak is pusztulására.

A szemes terményeknek a külföld versenye által lenyomott ára lehetetlenné tette a megélhetést a kisbirtokú gazdának, aki hibás gazdálkodási rendszerével és tökéletlen eszköz-

zeivel (faeke,*) faborona stb.) különben sem képes földjét kel-
lően kihasználni. ECSERI LAJOS**) kimutatja, hogy egy negyed-
telkes (14 holdas) gazdának közepes termés mellett 210 fo-
rintja marad a maga és családja fönntartására. Ha most eh-
hez hozzávesszük, hogy nálunk a gazdaságok majdnem három-
negyedrésének területe még a tíz holdat sem éri el, átláthat-
juk, mily nagy rétege a kisbirtokosoknak van nyomorúságos
tengődésre kárhoztatva átlagos termés idején is. Ha pedig arra
gondolunk, hogy az Alföldön »minden harmadik évben szűk
termés van és legalább minden tíz évben egyszer nagyobb
gazdasági katastropha áll be, elkerülhetetlen a kisebb birtoko-
sok eladósodása, s ennek következménye, hogy oly sokan tönkre
mennek vagy kivándorolnak.«***) Az eladósodás mértékére kö-
vetkeztethetünk abból az adatból, hogy a hitelintézeteink és az
Osztrák-Magyar Bank által földbirtokra adott jelzálogos köl-
csönök összege az 1906. év végén két milliárd korona körüi
járt. Pedig ehhez még hozzá kell számítani a külföldi, főleg
osztrák hitelintézetek, továbbá a magánosok jelzálogos kölcsö-
neit és a be nem táblázott, de szintén a földbirtokot terhelő
egyéb kölcsönöket is. Elmondani, mi sodorta a birtokos osz-
tályt ebbe az ijesztő eladósodásba, nagy kerülőt jelentene;
ránk most csak annak a megállapítása tartozik, hogy az adós-
sággal ily rettentően megterhelt gazdák közül sokan hirtelen
elmerültek a válság hullámaiban s kénytelenek voltak, földjü-
kön túladvá, lesülyedni a birtoktalan mezőgazdasági napszá-
mosok közé, vagy pedig vagyonuk romjaival jobb hazát ke-
resni. (1906-ban a Magyar Birodalom Dráván inneni részéből
13.000 önálló őstermelő vándorolt ki.)

Az önmaga bajával keservesen küzdő mezőgazdaság álla-
potát még súlyosabbá tette egy szerencsétlen antiagrarius adó-
politika, amely a fölbirtokot elviselhetetlen adóval terhelte meg.
És, ha a kataszteri tiszta jövedelem 25.5%-ában megállapított

*) A kis- és törpegazdaságokban 11 millió ekét használnak,
ebből 093 millió, vagyis 85%, fagerendelyű egyes eke volt. Magyar
Statistikai Közlemények. Új folyam. XXVII, k. 28. 1.

**) Dr. ECSERI LAJOS: Az alföldi munkáskérdés és a mező-
gazdasági válság. Budapest, 1898.

***) Dr. ECSERI LAJOS: Az adóreform a földbirtok szempont-
jából. Közgazdasági Szemle, 1908. januárus.

adókulcsot a hivatalos fölfogás*) a föld igazi tiszta jövedelméhez képest a valóságban »csak« tíz százalékosnak tekinti is, viszont annyi más, részben legdurvább természetű fejadónak tekinthető közszolgáltatás (párber, útadó, községi közmunkaváltság stb., azonkívül pedig általános jövedelmi póttadó, községi adó, ármentesítési járulék stb.) terheli, hogy a közszolgáltatások nem egyszer egészen fölemesztik, sőt meg is haladják a kataszteri tiszta jövedelmet. Legfőképpen a kisgazdákra áll ez, minthogy velük szemben a kis és nagy jövedelmet egyenlően érintő fejadó természetével bíró szolgáltatások a legkíméletlenebbül érvényesülnek, s minthogy a kisbirtokok kataszteri tiszta jövedelme rendszeren magasabb és így a valóságos jövedelemhez közelebb álló összegben van megállapítva, – hogy más, erkölcstelenebb okokra ne gondoljunk – főképpen ama fölfogás következtében, hogy a kisbirtokok arányoslag több jövedelmet hajtanak, mint a nagyobbak. Maguk a községi adók a kivetésük alapjául szolgáló egyenes állami adóknak csaknem egyharmad részével érnek föl, de sok esetben meghaladják azok felét is. Az állami egyenes adók teljes összegével fölértő községi adót is 183 községben fizetnek, sőt olyan községek is akadnak, amelyekben a községi adóteher az egyenes állami adók terhének kétszeresénél is több.***) Ezt pedig annál inkább meg kell szívlelni, mert a községi adók jórészt burkolt állami adónak kell tekinteni, mivel nem is a tulajdonképpen való községi czélokot szolgálja, hanem azokat a személyi és dologi kiadásokat, amelyeket az állami igazgatás ellátása ró a községekre. Es épen ez igazgatás költséges volta az egyik oka a községi terhek nyomasztó voltának, a másik pedig az, hogy a legtöbb községnek nincs más jövedelemforrása, mint a községi adó, mivel sok községünk kezéből kisiklott a községi tulajdon és átalakult előbb helyenként az úrbéres közönség, majd pedig – fölosztás útján – magánosok vagyonává. Harmincz év alatt több mint három millió kataszteri hold közös legelő került fölosztásra,***) ami más oldalról is súlyos

*) Az új földadójavaslat megokolásában a 17. lapon.

**) Magyarországon az állami egyenes adók alapján kivetett vármegyei és községi adók statisztikája az 1898-1899. évekről. Kiadja a magyar királyi pénzügyminisztérium. Budapest, 1904.

***) DR. SEBESS DÉNES: Adatok a magyar agrárpolitikához a jobbagység fölszabadítása után. Budapest, 1908. 6. Jap.

csapást mért a kisgazdára: megfosztotta őt az állattartás lehetőségétől és ezzel gyarapodásának, sőt biztos létfenntartásának legfőbb javától, és megteremtette mindazt a bajt, ami a marhatalanság (depeccatio) nyomában jár, s amit VADNAY ANDOR olyan színesen füst le igaz érzésekben gazdag tanulmányában.

»Amikor és amely kisgazdánál a marhaállomány fogy s ökör helyett ló kerül az eke elé, akkor és ott a szegényedés kezdődik. A búzavetés zöld pázsitját itt-amott pirosra váltja május közepén a pipacsvirág; a tavasziak citromsárga színben játszanak a töméntelen vadrepczétől. Sekélyebb vagy ritkább lett a szántás, soványabb a föld, gazt nevel. Nehezebb munkátit lesz, kevesebb magot ad. A kenyérből meg mintha több fogyna a háznál; a tejet, túrót, savót, amelyből azelőtt borjazás idején még a kismacsának is kijutott, most pénzért kell a gyermekek számára is venni. Talán ezért kell egy-két vékával több liszt, egy bögrével több zsiradék a háztartáshoz.«*)

Említettük, hogy a kisgazda elbuktatásában részük van az ármentesítési járulékoknak is. Ezek összege nem egy helyütt meghaladja az állami adóét. »Különösen oly társulatoknál, amelyek kisebb területen működnek, nagy az adminisztrációs költség, úgy, hogy maholnap – egy aradmegyei földbirtokos mondása szerint'- nem az árvíz, hanem a társulatok ellen kell védekezni.« (1. ECSERI idézett értekezését.)**)

Így áll aztán elő az a hihetetlen valóság, hogy a legkisebb, úgynevezett törpebirtokosok néhol többet fizetnek adók és más közszolgáltatások címén, mint amennyire birtokuk kataszteri tiszta jövedelme rúg. Például egy szentesi törpebirtokos másfélholdas földjének tiszta jövedelmét a kataszter 20 forintban állapította meg és ugyanez a törpebirtokos adók és különféle közszolgáltatások fejében 26 forintot fizetett a kilenczvenes években. (L. ECSERI idézett munkáját.) Íme, így füst a 25.5 illetőleg «csak» 10%-os adókulcs a valóságban.

Illesszük most még mindezekhez hozzá az észszerű gazdálkodást lehetetlenné tévő helytelen tagosítást, a közös birtokok (különösen a közös legelők) fölosztásának szabadjára engedését, a kisgazdák jogos hitelgényeinek tisztességes kielégítésére hivatott

*) VADNAY ANDOR: A Tiszamellékről. Budapest, 1900. 112., 113. 1.

**) Közgazdasági Szemle, 1908. januárius havi száma, 2. 1.

intézmények elégtelen voltát, hivatott társadalmi vezérek, a középbirtokosok hiányát*), a nép érdekeivel kellőképpen nem mindenütt törődő közigazgatást, az iszákosságot, íme, előttünk áll a szövedék, amelynek szálai, mint vízben úszónak a hínár, hurkot vetnek a kiszáradt és alámerítik őt.

Láttuk a valóságot: a gazdák és mesteremberek pusztulását, és láttuk az okokat, amelyek ezt a valóságot szülték. Örüljünk-e e változásnak, vagy kárhoztassuk-e és azon legyünk, hogy megállítsuk, vagy éppen megfordítsuk, ha lehet: oly kérdések, amelyekre a helyes feleletet ez alakulás következményeinek vizsgálása adhatja meg.

Bizonyos, hogy az önálló fogyasztása ártalmára van az osztály alakulás helyes rendjének, összehangolásának. Egyik oldalon a birtokok fölhalmozódása kevesek kezében és a tőke millióival dolgozó vállalatóriások, a másik oldalon a földre éhes birtoktalanok nagy tömege és az örökös szolgaság érzésével dolgozó munkások hada: élessé teszi az osztályok ellentéteit és leküzdhetetlenné is, mert jóformán lehetlenné válik a föl-emelkedés a felsőbb osztályokba, nem úgy, mint az olyan társadalmakban, ahol sok az önálló életpálya: a kisiparos és a gazda. Ezekben t. i. könnyebb a föl-emelkedés a birtoktalanok sorából a birtokosok közé; mester és legény közt nincs osztály-, hanem csak korkülönbség: a mester maga is dolgozik s a legényből is mester lesz;**) a gazda meg a mester közbötenül érintkezik a szolgálatában állókkal, együttérzés fejlődik ki mindkét részről. Ellenben a legalsó osztály megkötöttsége merevvé, osztályérdekeket szolgálóvá teszi a jogot is és kisebb lesz általa a munka böcsülete is (már annál fogva is, mert a nagyban való termelés és a velejáró munkamegosztás mellett az összefüggés a munka és eredménye közt elhomályosul: a

*) Az 1895. évi nagy mezőgazdasági statisztikai összeírás 1 millió háromszázezer (0-5 holdas) törpegazdaság és 1 millió száz-ezer (5-100 holdas) kiszáradt mellett nem egészen 20.000 (100-1.000 holdas) középbirtokost és nem egészen 4.000 nagybirtokost talált az anyaországban.

**) FÖLDES: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. I. kiadás. Budapest, 1894. 109. 1.

munkás mintegy névtelenségbe vész), mint ott, ahol az osztályok tagjainak kölcsönös kicserélődésére szabad az út, »ahol senki nincs külsőleg biztosítva, hogy más rendbe, vagy osztályba nem kerül-e«*), és ahol a tőke és a munka legtöbbször egy kézben egyesül s nem áll egymással szemben, mint egészen külön társadalmi csoportokhoz tartozó tényező. A termelés központosítása a nagy vagyonok képződésének kedvez**) és ez által az egészséges középosztálynak is gyöngítésére visz, amelyet épen az alsó és felső osztály ellentéteinek tompítására tesz hivatottá közbülső helyzete s a másik két osztály harczaiban hol egyik, hol másik mellé állása s amely »a társadalom haladásának legfőbb tényezője azáltal, hogy annak valóban lehetséges mértékét legjobban megbírja állapítani, az elértet fönn tartani, a jövőt biztosítani.« (CONCHA i. m. 164. 1.) Reménytelen helyzetük a mások szolgálatában álló vagyontalanokat elégedetlenné, elkeseredettekké teszi s annak láttán, hogy egyesek igaztalanul nagy vagyont harácsolnak össze, minden vagyon ellenségeivé. Könnyen lehet tehát őket a felsőbb osztályok ellen hangolni s, mert veszteni valójuk nincs, a társadalom rendjének összerombolására törő tettekre tüzelni. Mint SCHMOLLER mondja, a vagyon növekvő egyenlőtlenségével a birtokosok elmerülnek az élvezetek hajhászásában, kihasználják az államhatalmát a maguk céljaira, kemény szívvel vannak az alsó osztály tagjaihoz, akik viszont gyűlölik a felső osztályt, amelynek értékével tisztában vannak s amelynek bűnei rájuk is elragadnak, átkozzák munkájukat. A végső eredmény pedig »forradalom« fölülről vagy alulról.***)

Ahol több az önálló, ott egyenletesebben, egészségesebben oszlik el a nemzeti jövedelem, jobban szaporodik a nép, nagyobb lesz tehát az állam honvédelmi ereje és így politikai hatalma is, nagyobb lesz a közfogyasztás, jobban van biztosítva az ipar fejlődése.

A kisgazdák elpusztulásával beálló összehalmozódása a földbirtoknak kevesek kezén – amint ezt épen hazánk tör-

*) CONCHA: Politika. I. kiadás. Budapest, 1894. 171. 1.

**) FÖLDES: A társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. I. kiadás. Budapest, 1894. 113. 1.

***) SCHMOLLER: Zur Geschichte der deutschen Kleingewerbe im 19. Jahrhundert. Halle 1870. 677. 1.

ténete bizonyítja – önző oligarchiát teremt, elszakítja földjétől a tulajdonost, aki nagy jövedelmét városokban, vagy épen idegenben költi el, ilyképen tehát absentismust szül, megfosztja a vidék népét vezetőitől, véget vet a patriarchai, jó viszonyoknak a birtokos és gazdasági cselédei között.

Ahol sok kisember helyett kevés nagy vállalat végzi a termelést, ott megszakad a közbötlén összeköttetés termelő és fogyasztó között; a termelő nehezebben tudja áttekinteni a piacot és annak szükségleteihez szabni termelését, ami túltermelést és ezáltal gazdasági válságot okozhat, mint a hogy okozott is épen az új század első éveiben olyan válságot, amelynek hatásait most is nyögjük. Es a nagy vállalatokat sújtó válság annál pusztítóbb, mert nemcsak, hogy az elbukott vállalatokba fektetett óriási tőkéket semmisíti meg vagy vonja ki, legalább egyidőre, – a termelésben való közreműködésből, (amint ezt csak az imént láthattuk az Északamerikai Egyesült Államokban), de egyszerre a munkások ezreinek kezéből üti ki a kenyeret, és pedig annál kisebb reményével a segítségnek, mert a válság köröskörül is nagy területen egyszerre letarolt mindent.

Az élettudomány is arra tanít, hogy az önállók szaporításának kedvezzünk. A tehetségek minden irányban való kifejlesztését megengedő egyéni életet az őstermelő és iparos népességben csak a gazda és mester él: a cselédek és méginkább a gyári munkások tehetségének szabad szárnyalását megbénítja kötött, parancsszabta munkájuk. Ki tudja, hány fölhalálkozó lángelme vész el a gyári munka észtoppító egyformaságában, ahol MADÁCH szerint MICHEL-ANGELO is arra van kárhozattva, hogy mindig csak széklábat faragjon. Ellenben az önállók munkájának sokoldalúsága minden oldalról próbára teszi képességüket, körülményeik folytonos változása kifejleszti bennük az alkalmazkodni tudást. (Parasztjaink közmondásos értelmessége bizonyára éppen onnan van, hogy – változatos életviszonyai kényszerítik arra, hogy minden helyzetben fölhaláljon magát.) S mert minden önálló más-más egyéni és gazdasági életet él, s más-más képességek formálódtak ki benne, s mert az élettudomány tanítása szerint »az élőlények mindegyik fajának erejét és reménységét a tartós életre a fajt alkotó egyedek különbözőségében«

kell keresnünk*), az önállók nagyobb tömegét tartalmazó társadalmakban nagyobb a szívósság, az ellenálló erő, s így bennük a válságok hatása rendszerint nem olyan rögtönösen és általánosan pusztító, mint a termelés nagy központosítása mellett. (Nem egy példát tudunk arra, hogy nagy vállalatok munkásai ezerszámra maradtak kenyér nélkül máról-holnapra, ellenben bajos volna olyan válságot elképzelni, amely egyszerre ezrével zúzná össze önálló mesteremberek gazdasági létezését.)

De politikai tekintetben is veszedelmes hatásai vannak az önállók fogyásának. A polgárság szabadsága ellen törő zsarnoki uralommal, vagy a pártkormány önző törekvéseivel szemben nagyobb biztosítékot találunk abban a társadalomban, amelyben sok a független, önálló gazda és mesterember, mint abban, amely túlnyomó részében függő helyzetű, kevesek hatalmában lévő alárendeltek tömegéből áll. (A magyar gazdák és mesteremberek rendületlen hívei voltak a függetlenség eszméjének a 67-es alapon álló pártkormányok idejében is.) Ahol kevés az önálló ember és sok a nagy vállalat és a nagy uradalom, ott számos polgár nem élhet szabadon választói jogával, s a törvényhozó testület megalakulására és működésére nem az egyetemes érdek, hanem egyesek érdeke lesz az irányadó. Egy-egy vállalat, vagy uradalom a választók ezreit tarthatja markában és alkalmazottai, és általában a tőle függők, nagy tömegével megszerezheti a többséget a maga jelöltjének valamely választókerületben: népképviselői címmel tehát a maga ügynökét küldheti a parlamentbe. Az önkormányzati teendők nobile officiumának elvállalására is biztosabban és sűrűbben kerülöznek alkalmas személyek ott, ahol több a gazdaságilag független ember.

A mi nemzetiségek szerint is tagolt társadalmunkban pedig a gazdák és mesteremberek fogyása a magyarság szempontjából is kész veszedelem. Iparosaink túlnyomó része ugyanis magyar, és így az önálló iparosok fogyása épen az önálló foglalkozású magyarok apadását jelenti legfőképen. Ha meg azt vizsgáljuk: az ország mely vidékem volt a gazdák pusztulása különösen erős, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy főképen egy-két színmagyar, vagy legalább is magyar többségű megyében. Egyedül Esztergom, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Bihar-megyében

*) APÁTHY ISTVÁN: A nemzetalkotó különbözőzésről. Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. aug.-szept. 613. l.

majd húszszerrel volt kevesebb gazda 1900-ban, mint tíz évvel előbb. Csak fokozza e dolog szomorú voltát, hogy egy-két nemzetiségi többségű megyében (pl. Sárosban, Szepesben) ugyan ezen idő alatt ugyancsak megnőtt a birtokosok száma, mégpedig olyan okból, ami a magyarságra nem valami örvendetes.*) Ezekből a megyékből ugyanis jelentékeny kivándorlás folyik, s föl lehet tenni, hogy az új birtokosok javarésze azokból az idegen ajkúakból kerül ki, akik a künn szerzett pénzen megvásárolják az elmálló középbirtokok darabjait. Ezek széthullása pedig a puszta számbeli veszteségnél többet jelent. Jelenti a nemzetiségi vidékeken a gazdasági, társadalmi és politikai hatalom kiesését annak a középbirtokos osztálynak a kezéből, amely e veszedelmes területeken annyi ideig volt a magyar állameszme legerősebb bástyája. Sajnos, rég folyó elsenyvedése erősen részes abban a nagy bajban, amelyről oly lelkettrázó adatokat olvashatni néhai KÖRÖSY JÓZSEF-nek »a Felvidék eltótosodása« című munkájában.

És a magyarság elhanyaglásáért a gazdák és mesteremberek között nem vigasztalhat bennünket az előnyomulás egy más téren: a közszolgálat mezején, ahol a két utolsó népszámlálás közt eltelt évtized alatt majdnem harmincezer főnyi szaporulatot jegyezhetünk föl. Mert, bár e növekvés jóformán egészen a magyarságé, még se tudunk rajta teljes szívvel örülni, mivelhogy se számban, sem erőben nem pótolja ki az amott szenvedett veszteségeket. A nagy hivatalnoksereg se gazdasági, se politikai szempontból nem jár haszonnal, és, ha, az állam folyton növekvő szükségleteire való tekintettel, növelését egyes ágakban – kivált a népoktatás terén – nem lehetett elkerülni, másrészt az is bizonyos, hogy nem egy helytt jelentékenyen le lehetne szállítani a hivatalnokok számát és hogy az állások egy része nem a valóságos szükségnek felel meg, hanem a hivatalra éhesek étvágyának kielégítésére szolgál. És épen az a szomorú, hogy a hivatalra áhítozók száma egyre nő, jeléül a vállalkozási kedv, a létért való küzdelemben szükséges akaraterő, az önbizalom elernyedésének, ami persze csak egyik oldala annak a jelenségnek, amely a másik oldalon a gazdák és mesteremberek fogyásában nyilvánul.

*) Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 2. kötet. Budapest, 1904. 16. 1.

De, ha ilyen súlyos és veszedelmes ez a baj, mindenki joggal kérdezheti, hát semmit se tettek ellene? Hát bizony sok mulasztás büne terheli az államot és a társadalmat; de azért azt se lehet eltagadni, hogy tettek – némely tekintetben nagyon is sokat. Csakhogy az eredmény legtöbbször nem állott arányban se az akarattal, se a cél nagyságával, mert nem ott kezdték, ahol kellett volna: a nevelésen, a társadalom életfölfogásának megváltoztatásán. Így aztán a társadalomnak, sőt maguknak az érdekelteknek is a közönbösségén, értetlenségén hajótörést szenvedtek a legszebb tervek, és nem tudtak elegendő hatást elérni egyes valóban üdvös cselekvések sem. Mindenki tudja pl., hogy kisiparunknak egyik legnagyobb baja a tőkében való szegénység. Ismeretes az is, hogy a kisemberek gazdasági erő kifejtésének ezt az akadályát szövetkezéssel le lehet győzni. Es nálunk a kisiparosság nemcsak hogy tisztán a maga erejéből nem akart rá lépni a szövetkezés terére, de még igazán nagy állami kedvezésekkel se lehet őket odacsalogatni. Majdnem tíz éve, hogy főnnáll a kisipari hitelszövetkezeteknek annyi jót biztosító Országos Központi Hitelszövetkezet, s ez idő alatt közel másfélmillió koronányi tőkét adott a kormány e szövetkezeteknek, és az eredmény – összesen 146 kisipari hitelszövetkezet, hatvan szakcsoporttal, s ezek egy része is régebbi keletű. Íme, egy másik példa! Egyik városunkban a kereskedelmi kormány 12.000 korona költséggel korszerű berendezésű közös műhelyt állított egy ott múlttal és jövővel bíró iparág mesterei számára, s egy mestert alapos tanításban részesített. Az eredmény pedig az volt, hogy három év múltán senkise látogatta a műhelyt, mert a mesterek kijelentették, hogy ők senki kedvéért sem áldozzák föl függetlenségüket.)*

És így vagyunk más orvosságokkal is, amelyek magukban véve nagyon jók volnának, de mégse használják, mert a beteg nem akarja őket bevenni, vagy nincs elegendő számú lelkes ápoló, aki beadná azokat a sok-sok betegnek. Megtanítani a sínlődöt az orvosság hasznára és a közönbös társadalmat arra, hogy a maga érdekében is kötelessége részt venni a gyógyítás munkájában, ez az első tennivaló. És épen ezért

*) Dr. PECHÁNY ADOLF-nak a Magyar Ipar 1908. évi 16. számának mellékletén idézett cikksorozata.

csak ennek a közelebről való meghatározását tartom még főkötelességemnek; a gyógyítás többi eszközeire, amelyek úgyszólván ismeretesek és egyikük-másikuk alkalmazásban is van, csak rá fogok mutatni a teljesség kedvéért.

Ami először is a kisipart illeti, azzal tisztában kell lennünk, hogy egyes ágait – kisipari formában – nem lehet többé fenntartani. De nem érthetek egyet azokkal sem, akik azt hiszik, hogy a tömeges fogyasztás cikkeit készítő minden kisiparos halálra van ítélve, mert azt hiszem, hogy egyes ilyen mesterségek nagy segítséget kaptak az elektromos erő nagy távolságokra való átvitelének fõltalálása által, amely biztosítja, és vízierõink kellõ kihasználása és az elektromosságnak szélesebb körû alkalmazása által ezentúl még inkább biztosítani fogja, a mesterember részére is az olcsó géperõ áldásait és a helyi fogyasztókat. Iyén módon megszületik a sok kis önálló megélhetést tápláló décentralisait gyáripár, amelyet még inkább elő lehet segíteni gépek adományozása, közös használatra rendelkezésre bocsátása által. Aztán ott vannak azok az iparágak, ahová gyáripár nem nyomulhat be: a javítások, a helyhez kötött, forgalomba nem kerülõ munkák (kõmûves, mázoló, szobafestõ, épületlakatos, üveges stb.), a romlandó, azaz friss állapotban élvezhetõ árúk készítése*) (czukrász, pék) és ott vannak mindazok az iparágak, amelyek megengedik, vagy egyenesen megkívánják a mûvészi módon való üzést, melyekben az egyéni izlés, a találékonyosság a döntõ. (Az úgynevezett mûasztalos, mûlakatos, díszmûbádogos, mûsztergályos stb.). Az ilyen mesterségekkel szemben van helye annak a jövõbelátó, erõvel teljes kisipari politikának, amely nemcsak a mai mesteremberek életét akarja mesterséges befõcskendezésekkel meghosszabbítani, de amely, a maga gazdaságilag jogosult határai közt, a kisipart, mint termelési formát is, fõnn akarja tartani, amely a jövõ Magyarországon is biztosítani kívánja egy egészséges kisiparos osztály fõnnállását. Az ilyen mesterségekben kell leküzdeni a mesteremberek hármas baját: a mûszaki elmaradottságot, a tõkében való szegénységet, a kereskedelmi szervezet hiányát. Ezeknek az iparágaknak a mûvelõit kell részesíteni a mûszaki fejlõdés

*) FÖLDES: Társadalmi gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. 116. l.

vívmányait rendelkezésükre bocsátó gépadományok, az elméleti és gyakorlati tanítás (tanulmányutak, vándor- és egyéb tanfolyamok), az érdekeiknek megfelelő közigazgatási szervezet, a szakértő tanácsadás áldásaiban, s ezekben a mesterségekben van értelme ösztöndíjak, jutalmak és az inas- meg legénytartó-mesterek számára adott egyéb kedvezések, meg legény- és inasotthonok létesítésével gondoskodni arról, hogy a mai kisiparos-nemzedéket kellően képzett és a maga erejében bízó legényes inassarjadékból nőtt mesterek sűrű csapata váltsa föl. Hogy a kisiparos számára kéznél legyen a szakszerű támogatás, az ipartestületekben mindenütt arravaló jegyzőket kellene alkalmazni, akik állásukban életük egész és komoly hivatását lássák s azt nemcsak – mint ma legtöbbször – mellékesen, tanítói, könyvelői vagy más főfoglalkozásuk mellett fönmaradó szabad idejükben töltsék be; az iparfölügyelőket pedig, akik nálunk tudvalevőleg az iparfejlesztés céljait is szolgálják, de eddigelé – egyes kivételes eseteket nem tekintve – hivatalosan távol állottak a kisipartól, szerves kapcsolatba kellene hozni az ipartestületekkel meg társulatokkal s utasításul adni nekik, hogy ne csak az ügyes-bajos dolgokban hozzájuk forduló mesterembereket támogassák, de legyenek tanítóik és útbaigazítóik a rájuk hasznos cselekvésekben (szövetkezés, szaktanfolyam stb.). Ehhez persze kevés a mai 35 iparfölügyelő: minden megyében kellene legalább egy, a nagyobbakban kettő-három. Fontos szerep jutna nekik a kisipar egyik legkiáltóbb bajának, az inasoktatás tökéletlenségének a gyógyítása körüi. Azt az inast, aki ma – jól tudjuk – sokáig csak messziről látja a szerszámot, mert dajkálással, piacra járással és más házi és gazdasági teendővel van elfoglalva, ellenőrizné időről-időre, megvizsgálná: haladt-e mesterségében, kikutatná elmaradásának okát és felelősségre vonná a hibás mestert, akit akár ő, akár az iparhatóság az inastartás jogának elvesztésére ítélné. Egyáltalában korlátozni kellene az inastartást: megállapítani, hogy a legény nélkül dolgozó mester hány inast tarthasson és egy-egy legény mellett hány inas dolgozhassék. Nem volna szabad megengedni, hogy az inassá levésnek egyetlen föltétele a 12 esztendő betöltése legyen; legalább a népiskola négy osztályának elvégzését meg kellene kívánni, mert jövődő iparos-nemzedékünk tanultságáról szomorú képet nyújt

az a valóság, hogy az inasoknak egy negyedrésze nem tud írni-olvasni.*)

Talán föltűnő, hogy az imént szóvá tettem kisiparunk egyik baja gyanánt tőke nélkül szűkölködését és nem siettem nyomban rámutatni a közönségesen ismert csodaszerre: a szövetkezésre. Szolgáljon ennek magyarázatául a szövetkezeti mozgalomnak csak most fölpanaszolt sikertelensége, ami azt bizonyítja, hogy a szövetkezés, a másokkal való »közösködés«, a másokért való felelősség nincs a magyar embernek, legalább is a mai magyar embernek, a vérében. Erre őt még nevelni kell. Addig is pedig a szükséges tőkét az arraszoruló érdemes mesterembereknek máshonnan kell előteremteni. Talán leghelyesebb volna, ha minél több községi takarékpénztár létesülne, s ezek kebelében külön ipari szakosztályok vállalnák el a mesteremberek jogos hitelszükségleteinek a kielégítését. Esetleg más hitelintézetek is vállalkoznának erre, föltéve, hogy az állam bizonyos határig kezességet vállalna, sőt kamat nélkül, vagy csekély kamatra kölcsönt adna ezeknek az intézeteknek, aminek fejében joga lenne beleszólni a kamatláb megállapításába, az ipari osztály ellenőrzésébe. Nagy áldozatról nincs itt szó. Mert, nem tekintve azt, hogy a tisztességes mesterember böcsülettel eleget tesz vállalt kötelezettségének (és hogy csak ilyenek kapjanak kölcsönt, az az ellenőrzés gondja, amit egyebek közt az iparfőlügyelők végezhetnek el), a csekély kamat- vagy egyéb veszteséget igazán nem kell sokalunk akkor, amikor kenyérkeresők tízezreinek a megmentéséről van szó s amikor csak az 1907. év első kilencz hónapjában módunkban volt, összesen 29 gyár létesítésére, több mint hat millió korona készpénzt ajándékképpen engedélyezni.

S ha most még megemlítem a fokozatos adórendszernek és észszerű alkotó részének: a létminimum adótalanságának megvalósítását, a helyi fogyasztókra utalt kisiparosokat károsító s a mai gazdasági viszonyok közt amúgy se jelentős ipari vásároknak meg a fegyencziparnak a korlátozását, és a társadalom segítségét kisiparunk pártolásában – nem ajándékot, hanem a tisztességes munka tisztességes díjazását értve ezen – talán röviden érintettem kisiparunk segítésének mindazokat az

*) EDVI-ILLÉS LÁSZLÓ: A magyar kisipar jövője. Arad, 1901. 591.

eszközeit, amelyek együttesen rásegíthetik a mesterembereket arra is, hogy nagyobb erővel és nagyobb haszonnal vehessenek részt a köztük milliókat elosztani hivatott s most már számukra is nyitva álló katonai, hivatali és más közszállításokban. Még csak azt teszem hozzá, hogy ideje volna a társadalmi békeség sürgős megteremtésének is. Mi az ipari fejlődés kísérőiként jelentkező munkaviszályokból – sajnos – sokkal nagyobb mértékben vesszük ki a részünket, "mint magából az ipari fejlődésből. Ipari munkabeszüntetéseink csak az 1906. évben jó félmillió munkanapot és több mint 2 millió korona munkabért emésztettek föl, nem is szólva az üzemek szünetelésével járó és egyéb károkról. Valóban, alig elviselhető súlylyal nehezednek hát rá gazdasági életünknek különben sem erős épületére; és joggal panaszkodnak a kisiparosok vezető emberei, hogy e harcok a munka folyamatosságának akkora bizonytalanságát idézték már elő, hogy a mesteremberek határidőhöz kötött nagyobb munkára már vállalkozni sem mernek.*)" Ipartörvényünk küszöbön álló újjáalakításának a dolga lesz, itt is rendet teremteni.

A kisgazdák megtartására leghathatósabb eszköz volna a kivetkezés a szemtermelés egyoldalúságából. Ahol 1,280.000 törpebirtokos 1,240.000 hektárnyi területen gazdálkodik, ahol tehát a kisgazdák százazreinek átlagban még csak egy hektárnyi földje sincs, ahol egy hektárnyi föld búza termésének pénzértéke 120 korona körüli jár, a szemes tengerié pedig még ennyire se megy: ott át kell térni a sokszorosán jövedelmezőbb gyümölcs, zöldség és takarmány termelésre. Ha az Alföld éghajlata ma nem alkalmas erre, alkalmassá lehet és alkalmassá kell tenni csatornázás, öntöző medrek létesítése által, mert ennek a céljának elérésére, ami egyúttal a magyar faj fenntartásának és gyarapodásának az eszköze is, nem lehet semmi áldozatot sem sokalni. Ahol pedig ez teljességgel lehetetlen, ott a házi ipar országos szervezésével, helyes irányításával és mezőgazdasági ipari, meg éppen a téli időben működő iparágak elterjesztésével lendíthetnénk egyet annak a törpebirtokosnak a keresetén, aki állattartást se tűrő kicsiny földjének csöppnyi jövedelméből és legfőlebb 7-8 hónapig tartó mezőgazdasági munkából meg nem élhet. És minden esetre sokat segítene

*) KREUTZER BALÁZS: A kisipar jövője. Magyar Ipar 1907. évi karácsonyi száma.

rajta, ha a községek legelők vásárlása, vagy bérlése útján lehetővé tennék a legkisebb birtokosnak is az állattenyésztést.

Csakhogy, mivel ezek a nagy átalakulások nem történnek máról-holnapra, esetleg csak nemzedékek múlása érleli őket meg: gyorsabban ható eszközökre is szükség van. A földadó kulcsának leszállítását is a legkisebb birtokosok jóvolta követeli legsürgősebben. És annál alacsonyabbnak kell lenni a kulcsnak, minél inkább útjában áll a földadó hozadéki mivolta itt a fokozatosság megvalósításának, és kisgazdáink érdekében annál kívánatosabb, hogy az adóbevételek főforrása a teher igazságosabb eloszlását megengedő jövedelmi adó legyen. Az adóreform tervezete – sajnos – nem sok jóval biztat: leszállítja ugyan az eddigi 25.5%-os kulcsot 20%-osra, csakhogy az eddigi 25.5%-os kulcs valóságban – mint említettük – csak 10%-a volt a tiszta hozadéknak, s így – igaz van FÖLDES-nek*) – itt inkább jelentékeny emelkedésre van kilátás. Annál nyomtatékosabban kell azonban követelni, hogy legalább a mellékes járulékok tekintetében juttasson az adók új rendje a kisgazdáknak számottévó könnyítést.

A parasztsztyály megtartásának két szokásos eszköze, a nálunk most választhatólag tervezett homestead meg a törzsörökösödés, mellett nem mernék lándzsát törni, legalább is nem látok bennük biztos és hathatós-szert, sőt az utóbbit a mi viszonyaink közt egyenesen veszedelmes hatásának ítélem úgy gazdasági és társadalmi tekintetben, mint a népesség szaporodására nézve. Attól félek, hogy nálunk – legalább az adott helyzetben, különösen ahol a föld hozadéka es ara közt nincs arány – az örökösre az örököstársak kifizetése elviselhetetlen terhét róna és vagy nagyon megszorítaná a népesség bizonytalan sorsú osztályát, vagy pedig erős lökést adna a most is elég széles körben sorvasztó egy- és kétgyermekrendszernek. Ellenben nagyon tudnék helyeselni egy erővel teljes földtehermentesítési mozgalmat és minden olyan törekvést, amely a mezőgazdasági hitelt a lehető legolcsóbbá tegye s azt, amennyire csak lehet, a személyes megbízhatóság alapjára fektetve, mindenféle megdrágító sallangjától megszabadítsa, mert erős a hitem, hogy ezek az eszközök sokat tennének a parasztbirtok fönntartására.

*) FÖLDES BÉLA: Az adóreformról. Budapesti Szemle, 1908. áprilisi szám.

azonban legértékesebb nemzetfönntartó osztályunkról lévén szó, pusztán a meglévő megőrzésével nem érhetjük be, hanem, szaporítani is kell az egészséges kis- és középbirtokosokat. A járadékbirtokok rendszere, nem üzleti célokat szolgálva parcellázás, telepítés a sík vidékeken, s ezzel szemben a kötött birtokok egy részének az erdővidékre áthelyezése (aminek fölvetését általában BEKSICS-nek tulajdonítják, bár e gondolat már ő előtte is fölvetődött), ezek a közönségesen ismert eszközei a földnélküliek földhöz juttatásának. Csak arra kell vigyázni, hogy, ha a telepítést és parcellázást nem az állam végzi, a legszigorúbb ellenőrzés vegye elejét a szomorú tapasztalatok megismétlődésének, meg arra, hogy ezek a műveletek a nálunk úgys annyira hiányzó középbirtokosokat is gyarapítsák, már azért is, hogy az újonnan kellettkezett kis gazdatársadalmak vezetők nélkül ne maradjanak. S ne legyenek a parcellák nagyon aprók: az angol mezőgazdasági tanácskozmány kiderítette, hogy az egészen kicsiny birtokosok csak városok mellett élhetnek meg, ahol zöldségtermelést és kertészetet haszonnal folytathatnak, és ez a mi közlekedési és értékesítési viszonyaink közt még inkább így van.

És gazdatársadalmunk erősítésére s egyúttal a földbirtok kedvezőtlen eloszlásából származó bajok enyhítésére mást is eltanulhatnának az angoloktól: a nagy birtoktestek bérbeadását kisebb részletekben s ezáltal egy egészséges bérlőosztály megteremtését. Megvallom, hogy elsősorban az egyházi javakra gondolok itt. Nemcsak azért, mert itt ugyancsak tág tere nyílnék a kisbérleteknek: az egyházi birtokok 2.4 millió kataszteri holdnyi területéből 1.7 millió hold még házi kezelésben van, sőt a kisbérllet szempontjából első sorban számbajövő 856.000 holdnyi szántóföldből is csak vagy 240-250.000 hold volt bérbeadva*) (s ez is túlnyomóan nagyobb bérlőknek), de azért is, mert minél többen részesülnek ezeknek a földeknek a hasznában, annál jobban csillapul a tüzessége az egyházi vagyon ellen való izgatásnak s mindenesetre veszíteni fog erejéből e kérdés, amelynél sokkal sürgősebb és fontosabb föladatak várnak ez időszertint megoldásra.

*) A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. IV. Rész. Kiadja a m. kir. közp. statistikai hivatal. Budapest, 1908.

Nem lehet czélom ezúttal – és cikkem keretei sem engedik –, hogy kimerítően felsoroljam a gazdatársadalom erősítésére szolgáló összes eszközöket, amelyek közt a mezőgazdasági termények értékesítésének okos szervezése és a helyes közlekedésügyi és külső kereskedelmi politika nem állanak utolsó helyen s amelyek javarésznél alkalmazásában a földművelésügyi kormány és a gazdák társadalmi szervezetei elismerésre méltó buzgósággal dolgoznak. Ezért még csak egy nagy, általános érdemhiányra mutatok rá: arra t. i., hogy nálunk a gazdasági élet és a közigazgatás közt nincsen összhangzás, nincsen kellő összefüggés; szabatosabban: csak a közigazgatás legfőbb fokán, a minisztériumokban és – annyira-amennyire – az alájuk rendelt kormányhatóságokban és hivatalokban találni ezt meg, persze darabokban, tárczák és szakok szerint elkülönítve. Ez aztán egyoldalúvá, sőt azt mondhatnám, önzővé, csak a saját gondozására bízott ügyek érdekeit nézővé teszi a gazdasági közigazgatás kezelőit, nem engedi bennük kifejlődni a gazdasági élet egészének szükséges áttekintését, sőt ellentéteket is szül a gazdasági termelésnek együttműködésre hivatott egyes ágai közt. Még nagyobb baj, hogy önkormányzati közigazgatásunk sem szervezetében, sem tisztviselőinek minősítésében nincs tekintettel a gazdasági élet követeléseire. Vármegyei önkormányzatunknak nincs tulajdonképpen való gazdasági célokat szolgáló szerve, és a legtarkább változatosságú teendők tömegével elhalmozott tisztviselőit, akiktől a közigazgatási élet különben is lehetetlen sokoldalúságot követel, idejük szűkre szabott volta és képességeiknek egészen más irányban való kialakulása, esetleg a szükséges ismeretek hiánya is, gátolja nem egy jelenség nagy közgazdasági fontosságának a fölismerésében és abban, hogy intézkedéseikben a megcsontosodott mintáktól eltérjenek. A gazdasági élet mezején a helyi viszonyoktól követelt, a megye társadalmának lomha tömegeit megmozgató, egészséges kezdeményezés meg persze még nehezebben indulhat ki tőlük. Épen ezért nagyon életrevalónak találok HAMVAI LAJOS-nak*) azt a javaslatát, hogy – természetesen a vármegyei közigazgatás tökéletes újjászervezésével – minden vármegye igazgatásának központi testületében alakuljon egy gazdasági osztály, mely

*) Dr. HAMVAI LAJOS: A közigazgatás szervezéséről. Huszt, 1902.

munkássága körébe vonná a mostani erdőfőlügyelőségek, állami erdészeti hivatalok és iparfőlügyelőségek teendőit is. Szervezné a megyei gazdasági, ipari és kereskedelmi testületeket, főlügyelne az erdőtörvény, mezőrendőrségi, vízjogi, halászati, vadászati stb. törvény végrehajtására és ellátná az állategészségügyet. Készítené erdei üzemterveket, vezetné a kormánynak egy-egy vidékre tervbe vett külön tevékenységét, a vidékek szerint más-más alakot öltő háziipar fejlesztését, – szervezné a helyhatósági munkaközvetítést, kezébe venné a kivándorlás és visszavándorlás ügyét stb.

Ezek a tervek, javaslatok és részben már alkalmazásba is vett eszközök, hitem szerint, sokat lendítenének a gazdák és mesteremberek és ezzel egész társadalmunk sorsán. De ha igazi munkát akarunk végezni, és nem homokra akarunk építeni, gyökerestől föl kell forgatnunk a mai nemzedék életfőlüfogását. Meg kell tanítanunk, hogy szeresse és böcsülje meg a munkát és a munkával szerzett függetlenséget. Hogy abban, aki tisztességesen dolgozik, bárminő hivatást töltsön is be, a nemzeti termelés hasznos munkását lássa, szóval, hogy ne az állása, hanem a munkája szerint böcsülje az embert. Ki kell fejlesztenünk benne nevelés által az önnönmagában való bizalmat, a vállalkozási kedvet és a hajlandóságot a valamelyes koczkázattal járó, de, böcsületes munkálkodás mellett, jól fizető és mások kényétől függetlenítő foglalkozásokra.

Ehhez persze tanításunk mai módjának és rendjének szintén gyökeres főlüforgatása kellene. Részletes megvitatása annak, hogyan gondolom én ezt az egész újítást, nagy kitérés volna; azért tervemnek csak azokat a töredékeit írom le, amelyeknek a most szóban forgó kérdés tekintetében van jelentőségük, de amelyek egyúttal – megvalósításuk esetén – főlüfrissítő hatással volnának egész társadalmi életünkre. A tanítás tárgyának és módjának az élet kívánságaihoz kell alkalmazkodni; az olyan tanítás és olyasminek a tanítása, ami erre nincs tekintettel, meddő pazarlása az időnek. Ma bizony a tanításnak mind-egyik fokán nagyon sok idő vesz ilyképen kárba, és abban is súlyosan hibázunk, hogy nem tartjuk meg az élettől parancsolt sorrendet. Ha nem is pendülünk egy húron azokkal, akik megütköznek azon, hogy már ismerjük HANNIBÁL csatáit, mi-kor még fogalmunk, sincs annak a hadjáratnak az eszközeiről,

amelyet egészségünkért vagy életfönntartásunkért kell vívnunk; meg hogy már tisztában vagyunk vele, hogyan öltözködtek a görögök, meg a rómaiak, de nem is sejtetik velünk, miből van, hogyan készül s mikor megfelelő a rajtunk lévő ruha: azon méltán botránkozhatunk meg, hogy, mikor ifjúságunk kikerül a középiskolából, már be van ugyan avatva az accusativus cum infinitivo rejtelseibe és jól tudja a járást legalább három nyelv grammatikájának tekervényes útjain, de a jogi és gazdasági életnek még legelemibb szabályai sem derengnek előtte, legföljebb az iskolán kívül szerzett tapasztalásból. Ezt a józan sorrendet, amely nem tolja a holnapot a ma elé, ezt követeli tőlünk az élet. A jóllakott embernek mennyei élvezet lehet egy jól szelelő szivar, vagy az édes szavú zene, de az éhhalállal vívódó aligha köszönné meg, ha táplálék helyett symphoniával akarnák jól tartani. A mi társadalmunknak egy része is pusztulásra van kárhoztatva. Láttuk, hogy ezrével hullanak el önálló kenyérkeresők és még sok ezerre vár megsemmisülés,, mert az iskolában nem azt az eledelt kapták valamikor, ami kellett. A tanulás helyes sorrendje, a természettudományok alaposabb tanítása, a természettudományias, gyakorlatias észjárás kifejlesztése, az eddig teljesen elhanyagolt társadalmi tudományoknak (a társadalmi gazdaságtan, közigazgatási jog, büntető jog főbb szabályainak) tanítása már az oktatás középső fokán valóban életrevaló, a mai korba illő fölszereléssel bocsátana ki az iskolából az életbe. És mindezek mellett a népiskolában is, meg a középiskolában is, testi munkára is kellene fogni a tanulókat. Az oktatás alsó fokán – ahol csak lehet – rendszeres mezőgazdasági munkát, a középsőn pedig valamilyen ipari munkát is végeztetnék velük, nemcsak azért, mert a testi munka ügyességet ad a kéznek és egészséget a testnek, meg positivus ismereteket terjesztő hatása is van, de azért is, mert egy-egy alkotás, amelyet kezünkkel teremtettünk, növeli a bizalmat önmagunkban és ezzel vállalkozásra való hajlandóságunkat is. Megtanít a gyakorlatiasabb gondolkozásra, meg a testi munka értékének megismerésére és megböcsülésére. (Hiszen, hogy pl. a gyári mérnökök sokkal többre böcsülik munkatársaikat és egészen más hangon beszélnek velük és róluk, mint lateiner osztályunk zöme, annak épen abban látom a lélektani magyarázatát, hogy ezek a mér-

nőkök a munkásokat és munkájukat közbőlten közelből ismerik és néha maguk is kénytelenek testi munkát is végezni.) Igazán nagyon sokat várnék attól, ha a közoktatásügy minisztere a népiskolák és a középiskolák tanítási rendjének megállapításába beleszólást engedne a földművelésügyi és a kereskedelemügyi minisztereknek is.

És ne szakadjon vége a nép tanításának az iskolával. Azt az újat és jót, amit szükséges és hasznos megtudnia^ ismertessék meg vele a nép hivatott társadalmi vezeterei. Az őstermelő vidéki népesség körében különösen sokat tehet a papság, amelyre egészen más teendők várnak ma, mint hajdan. Ma is teljes mértékben élniök kell a vallásosság ébren tartásának és megerősítésének lelki tényezőivel, de emellett híveiknek gazdasági téren is tettel és tanácsal szolgálniuk, amire bőséges-alkalmat nyújtanak a vasárnap meg ünnep délutánok, meg a téli munkaszünet hosszú ideje, amely alatt népünk jórésze – sajnos – tétlenségre van kárhozthatva. Nyájuknak nem csak lelki üdvösségével, de társadalmi állapotával is törődniök kell, és ezen a téren a nép javára és egyúttal egyházuk érdekében véghez vitt működésükkel halhatatlan érdemekre tehetnek szert. Annak a papnak, aki hivatását így fogja föl, nyája a felekezeti szabadság korában sem fog megfogyatkozni, sőt erősbödni fog, ha talán számban nem is, de a vallásos érzés mélységében minden bizonynyal, és nem fog rajta a méreg, amit a vörös nyakkendő «pesti urak» a lelkébe szeretnének csöpögtetni. Csakhogy ehhez az kellene, hogy a papnevelők tanítási tervébe bevegyék a társadalmi politika alapvető ismereteinek és a gazdasági élet mindennapi tudnivalóinak a tanítását és véget vessenek annak a képtelen és veszedelmes furcsaságnak, hogy a pap, aki, kivált vidéken, első sóidban volna hivatva a nép társadalmi vezetésére, a papnevelőből a nép körébe szálljon anélkül, hogy a társadalmi politika alapvető kérdéseinek okai, hatásai és orvosszereiről meg a gazdasági élet mindennapi követeléseiről csak sejtelve is lenne. És ugyanez áll a tanítókról meg a tanítóképzőkről is, amihez még csak azt teszem hozzá, hogy a vidéki népiskolák meg középiskolák szükséges tartozékának tekintenék egy kis kertet a mezőgazdasági gyakorlat céljaira.

A mesteremberek és a mesterlegények tanítását pedig a városok lelkes középosztályának kellene kezébe venni. Azokon kívül, akiktől ezt már hivatásuknál fogva is el lehet várni (pl. ipari szakiskolai tanárok), de akik nincsenek mindenütt, mérnökök, ügyvédek, orvosok, tisztviselők vállalkozhatnának erre a föladatra, amelynek illetén elvégzése azt jelenti, hogy egyik osztály juttat a maga szellemi fölöslegéből a másiknak. Ez így a társadalmi békességre is hasznosabb, mint ha a tanulásra szoruló osztályok kénytelenek erre a célra külön szervezkedni. (Ebből tudniillik a tanításnak irányzatossá és az osztályharcznak eszközévé tétele következik.) Hogy mennyire szükséges a mesteremberek tanítása, s ezt ők maguk is milyen jól tudják, látni a budapesti technológiai iparmúzeum épen most tartott tanfolyamainak a sikeréből, amelyeken üzleti fogalmazást, ipari számvetést és mértant, ipari alkalmazású szabadkézi rajzot, kádáripari, cipézipari, géplakatos ipari szakrajzolást, cipézipari könyvvitelt tanítanak s amelyekre annyian jelentkeztek tanulni vágyó mesteremberek és legények, hogy sokat vissza kellett utasítani.

És azután itt van a katonáskodás, amelynek idejét nagyon hasznosan lehetne az általános műveltség terjesztése mellett a fegyverviselő gazdák és mesteremberek meg legények szakbavágó ismereteinek gyarapítására fordítani, hogy a katonáskodás után a tudás vértjével és kardjával menjenek a polgári élet harczába, amelyben eddig – láttuk – sokan vereséget szenvedtek.

Nagy segítségükre lehetne ebben házastársuk is, ha kellő kitanításban volna része. A népiskolák fölsőbb osztályaiban, vagy akár külön tanfolyamokon is meg kellene tanítani a vidéki népesség leányait a gazdasági könyvvitel elemeire, kiváltképpen pedig a feleséget illető gazdasági teendőkre: tejgazdaságra, zöldség- és gyümölcstermelésre, baromfityenyésztésre stb., a hazai állapotokhoz alkalmazott példájára azoknak a háztartási leányiskoláknak, amelyek Belgiumban olyan ügyesen és eredményesen vannak szervezve s amelyek többek között Ausztriában, Németországban, Angliában, és Északamerikai Egyesült Államokban és Canadában is fönnállanak.

A létért való küzdelemben szükséges akaraterőnek, a magunk erejében bízásnak, a munka böcsületének a növelését és a gazdasági élet gyakorlati követeléseire alkalmazkodást kell tehát tanításunk céljául kitűzni, ha azt akarjuk, hogy kisembereink a gazdasági élet megváltozott viszonyai közt is megállják helyüket és fogyasztás helyett sokasodjanak. Ezt pedig akarunk kell, sok más okon kívül azért is, mert ez a magyarság erősödésének a kérdése is. És ha látjuk, hogy a magyar paraszt pusztul vagy kivándorol, hogy a magyar mesterember eldobja szerszámát és más szolgájának áll be, vagy idegenben próbál szerencsét, hogy az ország egész testén véres sebeket ütő kivándorlás mellett az egy- és két gyermekrendszer sorvasztja a magyar vidékek népességét, így a Dunántúlt is, amely termékeny földjével és két milliónyi magyarságával arra volna hivatva, hogy betömje a veszedelmesebb helyeken élő magyarok sorai-ban támadt réseket: ha látjuk mindezt és a romlás folyamatát megakasztani nem bírjuk, akkor – itt a vég kezdete.